

سال چهارم، شماره ۱۱، تابستان ۱۴۰۰

www.qpjournal.ir

ISSN : 2645-6478

تحلیل محتوایی داستان سال‌های ابری

دکتر مریم محمدزاده^۱ جمیله خاک نژاد^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۱/۱۸ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۹/۰۳/۲۷

(از ص ۳۳ تا ص ۵۲)

نوع مقاله: پژوهشی

۲۰.۱۰۰۱.۱.۲۶۴۵۶۴۷۸.۱۴۰۰.۳.۱۱.۱.۵

چکیده

با توجه به این که بررسی محتوایی، بررسی اثر از نظر دو عنصر درون‌مایه و موضوع است، در این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی به بررسی محتوایی رمان سال‌های ابری پرداخته‌ایم تا گامی در راه شناساندن ادبیات داستانی ایران برداریم که هنوز بسیاری از زوایای آن ناشناخته مانده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که جامعه‌گرایی و اعتقاد به تعهد اجتماعی به عنوان وظیفه عمده هنر و ادبیات که نویسنده معاصر، علی‌اشرف درویشیان در بیشتر آثارش همواره سر سپرده آن بود، سبب شده که محتوا و زمینه‌های معنایی را در داستان‌های خود مورد توجه قرار دهد. موضوع اصلی سال‌های ابری، مبارزه سیاسی است. از لحاظ محتوایی، سیاست محور اصلی رمان است. نام افراد سیاسی، مجلات و احزاب از زبان شخصیت‌ها بازگو می‌شود. جنگ جهانی دوم در حال رخ دادن است. نیروهای متفقین وارد ایران شده‌اند. دکتر مصدق استعفا می‌دهد. مردم خواستار سرنگونی قوام می‌شوند و طلاق فوزیه توسط شاه، اعتصاب کارگران، کشف حجاب و ... از اخبار تاریخی این رمان است. در این میان، بُعد اجتماعی که نسبت به دو بُعد دیگر گسترده‌تر است، مواردی از قبیل فقر مادی، فقر فرهنگی، اختلاف طبقاتی و ... است.

کلید واژگان: ادبیات داستانی، بررسی محتوایی، سال‌های ابری، علی‌اشرف درویشیان.

۱. استادیار دانشگاه آزاد اسلامی اهر، اهر، ایران // (نویسنده مسئول) ay_maryam@yahoo.com

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی اهر، اهر، ایران // m_mohammadzadeh@iau-ahar.ac.ir

۱. مقدمه

در گذشته، شعر، مهم‌ترین نوع ادبی کلاسیک ایران بود که برای داستان‌پردازی به کار می‌رفت، لذا برخی از قلال ادبیات کلاسیک را داستان‌های منظومی چون شاهنامه فردوسی، مثنوی مولوی، پنج‌گنج نظامی و... تشکیل می‌دادند. در این میان، عمدتاً برای تاریخ‌نگاری و یا نوشتن حکایت‌های کوتاهی که به کار پندآموزی‌های اخلاقی یا انتقادهای اجتماعی و مطرح کردن مفاهیم فلسفی می‌آمدند، از نثر استفاده می‌شد، اما در سالهای منتهی به انقلاب مشروطیت و همزمان با آغاز تحولات فکری و اجتماعی بی‌سابقه که به نوسازی جامعه ایران نظر داشت، تغییرات اساسی در ادبیات فارسی به لحاظ شکل و محتوا روی داد. شعر، اندک اندک توان خود را برای پاسخگویی به ضرورت‌های اجتماعی و سیاسی نوین از دست داد و نثر تلاش نمود همان نقشی را ایفا کند که در گذشته، شعر آن را به عهده گرفته بود؛ از این رو، روز به روز با بهره‌گیری از فنون مختلف به مرزهای نوی دست یافت. در روند تکاملی و تاریخی خود، به اعتبار ساخت و به لحاظ موضوع و مضمون، به چشم انداز نوینی رسید و با عنوان رمان، عملکردهای اجتماعی و فرهنگی متفاوتی در ذهن و باور انسان معاصر به دست آورد.

در پدید آمدن نخستین رمان‌های فارسی، ایرانیان خارج از کشور و مترجمان آثار غربی نقش بسزایی ایفا نمودند. روشنفکران مقیم خارج همچون آخوندزاده، زین‌العابدین مراغه‌ای، طالبوف و... نخستین رمان‌های فارسی را نوشتند و مترجمان با نوشتن مقدمه بر آثاری که ترجمه کرده بودند، در شکل‌گیری و پیدایش این نوع ادبی، نقش آفرینی کردند. به هر حال باید دانست، این نوع ادبی، مجموعه‌ای است پر بار و ارزشمند که می‌تواند از جهات بسیاری مورد پژوهش و تحقیق قرار گیرد.

۱.۱ بیان مسأله

فصلنامه تخصصی زبان و ادبیات فارسی

بدون شک علی اشرف درویشیان یکی از قله‌های رفیع داستان‌نویسی معاصر ایران است که با آثاری چون سال‌های ابری و مجموعه داستان‌های «آبشوران»، «از این ولایت» و «فصل نان» و ... در زمینه‌های مختلف ادبیات داستانی یعنی داستان کوتاه، رمان، داستان برای کودکان و نوجوانان و ... قلم زده و آثار ارزشمندی از خود به جای گذاشته است. درویشیان، پیامدار دردها و رنج‌ها و آرزوهای ناممکن و اندیشه‌های بی‌شمار و غصه‌های فراوان بخشی از حافظه تاریخ معاصر ایران است. وی «موضوع داستان‌هایش را در هنگام آموزگاری در روستا تجربه کرده است و زندگی فاجعه‌بار مردم غرب کشور را با نثری روان به شکل صریح و گزارشی توصیف می‌کند» (میرعابدینی، ۱۳۷۷: ۵۴۶).

رمان سال‌های ابری او جامعه کرمانشاه را در اواخر دهه سی و اوایل دهه چهل به تصویر می‌کشد و ارزش آن به خاطر مضامین مختلف سیاسی، اجتماعی، تاریخی و فرهنگی است. درویشیان با نگارش این رمان به انعکاس واقعیت‌های زندگی مردم پرداخت و در ادبیات داستانی شهرتی به دست آورد. چنین ادبیاتی که درویشیان قدم در آن گذاشت، در ایران سابقه چندانی ندارد و بیش از صد سال از عمرش سپری نشده است. این ادبیات نوپا، به درستی شناخته نمی‌شود مگر اینکه از جهات مختلف مورد ارزیابی قرار گیرد. یکی از مواردی که در این زمینه، به ارزیابی داستان‌ها کمک شایان توجهی می‌کند، بررسی محتوایی آثار منتشر شده است تا بدین وسیله از یک سو معایب و محاسن آنها شناخته شود و از سوی دیگر، نویسندگان مطرح و جریان‌های داستان‌نویسی مورد نقد قرار بگیرند تا ضعف‌ها و کاستی‌ها مرتفع گردند و گامی در راستای پیشرفت ادبیات برداشته شود.

۲.۱ پیشینه تحقیق

فصلنامه تخصصی زبان و ادبیات فارسی

در زمینه علی اشرف درویشیان و آثارش پژوهش‌چندانی صورت نگرفته است. در پژوهش‌های معدودی که در این زمینه وجود دارد، اولاً همه آثار او مورد توجه قرار نگرفته است، ثانیاً آنچه از سوی این محققین عنوان شده اغلب،

به طور کلی و پراکنده در کتاب‌های مربوط به داستان‌نویسی، همراه با سایر نویسندگان آمده است. به عنوان مثال در کتاب «صد سال داستان نویسی ایران» تألیف حسن میرعابدینی (۱۳۷۷) که از کتب معتبر در زمینه ادبیات داستانی معاصر است در چند صفحه و به طور کلی به آثار این نویسنده پرداخته شده است.

تنها کتابی که به طور اخص به بررسی آثار علی اشرف پرداخته «آثار علی اشرف درویشیان در بوته نقد» تألیف جعفر کازرونی است که در سال ۱۳۷۷ توسط انتشارات ندای فرهنگ چاپ شده است. این کتاب هم، برخی از آثار درویشیان، از جمله «سلول ۱۸» را مورد بررسی قرار نداده است.

به جز کتب یاد شده و چند کتاب دیگر، چند مقاله انگشت شمار در مجلات ادبی در مورد این نویسنده و نقد آثارش به چاپ رسیده است که از آن جمله می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

نقد کتاب سال‌های ابری نوشته علی اشرف درویشیان (دستغیب، ۱۳۷۵)، بررسی سبکی رمان سال‌های ابری اثر علی اشرف درویشیان (ایران‌زاده، سپه‌وند، ۱۳۸۷)، بازتاب اجتماع و رئالیسم سوسیالیستی در سال‌های ابری (کوچکیان، قربانی، ۱۳۸۹)، سال‌های ابری در نگاهی نو اتوبیوگرافی - رمان (علی اکبری، کوچکیان، ۱۳۸۶)، نقد بوم‌گرایانه داستان‌های علی اشرف درویشیان (سالاری، سیدیزدی، یوسفی‌نیا، ۱۳۹۳)، بررسی تطبیقی پوپولیسم در چند داستان کوتاه منتخب از علی اشرف درویشیان و نجیب محفوظ (مشایخی، پارسا، ۱۳۹۴)، نقد جامعه‌شناختی رمان سال‌های ابری از علی اشرف درویشیان (خلیلی جهان تیغ، عثمانی، ۱۳۹۴)، بررسی عناصر داستانی در رمان سال‌های ابری (عطرفی، سپه‌وند، ۱۳۸۷)، بازسازی تاریخی و سبک شخصیت‌پردازی در رمان سال‌های ابری، قرائتی لوکاجی (خالق‌پناه، ناصری، ۱۳۹۶)، بررسی ادبیات بومی در رمان سال‌های ابری علی اشرف درویشیان (علی اکبری، شهبازی، باوان‌پوری، ۱۳۹۳).

فصلنامه تخصصی زبان و ادبیات فارسی

در این پژوهش از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است. گردآوری و طبقه‌بندی اطلاعات، تجزیه و تحلیل و دست یافتن به یافته‌ها، ساختارهای اساسی این پژوهش را تشکیل می‌دهد.

۲. بحث

به درون‌مایه و موضوع هر اثر داستانی، درون‌ساخت یا محتوای آن اثر می‌گویند، بنابراین بررسی محتوایی، بررسی اثر از نظر دو عنصر درون‌مایه و موضوع است. البته برخی، درون‌ساخت را صرفاً درون‌مایه و برخی موضوع اثر ادبی می‌دانند، درحالی که در حقیقت، محتوا ترکیبی است از درون‌مایه و موضوع و شیوه هنری خاصی که زاده طبیعت هنرمند است، لذا باید گفت: درون‌مایه (مضمون) و موضوع، عناصر سازنده بررسی محتوایی هستند و هر وقت خواستیم محتوای داستانی را بررسی کنیم به این مسأله باید دقیق باشیم.

۱۰۲ موضوع (Topic)

فهم داستان، از ادراک کلی‌ترین جنبه‌های آن که «مضمون و موضوع داستان باشد، آغاز می‌شود» (یونسی، ۱۳۴۱: ۳۰) و «شامل پدیده‌ها و حادثه‌هایی است که داستان را می‌آفریند و درون‌مایه را تصویر می‌کند، به عبارت دیگر موضوع قلمرویی است که در آن خلاقیت می‌تواند درون‌مایه خود را به نمایش گذارد» (میرصادقی، ۱۳۸۰: ۲۱۷) تحلیل و بررسی سال‌های ابری در این زمینه، بیانگر آن است که موضوع و مضمون اصلی این رمان، مبارزه سیاسی است؛ اما این مضمون، معلولی است که علت آن در فقر و ضعف اقتصادی است. سراسر این رمان، قصه مردمانی است که با تلاش روزافزون به دنبال لقمه نانی صبح تا شب کار می‌کنند، اما

هیچگاه نمی‌توانند به وضع خود سروسامانی بدهند. فقر و نبود بهداشت، باعث بیماری‌های مختلفی از جمله بیماری‌های پوستی، کچلی، انگلی، تراخم و تب‌های مختلف و مرگ و میر می‌شود. زندگی افرادی چون زبیده خانم که پول خریدن کبریت را هم ندارد و هر شب پسرش را چند بار تا سر گذر می‌فرستد که آتش بیاورد، سرنوشت خاله چشمه و بمانعلی که قربانی خرافات شده‌اند، سرمایه‌دارانی که از راه‌های غیر معمولی با کلاه برداری پولدار شده‌اند، همه اینها موضوعاتی هستند که درون‌مایه داستان را به تصویر می‌کشند و قلمرویی می‌شوند برای جولان دادن درون‌مایه. خلاصه این که باید گفت مضمون این رمان، دربرگیرنده مواردی چون فقر، ضعف اقتصادی، بیماری، خرافات، بیسوادی، درگیری‌های سیاسی و ظلم و بیداد است.

۲.۲ درون‌مایه یا مضمون

داستان، زمانی می‌تواند داستان خوبی باشد که ساختار و ترکیب آن، در عناصر تشکیل دهنده‌اش، با یکدیگر وحدت و یکپارچگی داشته باشند. ایجاد هماهنگی و وحدت در داستان را، درون‌مایه به عهده می‌گیرد، به بیان دیگر هر داستان خوبی از درون‌مایه یا فکر و اندیشه حاکم بر داستان شکل می‌گیرد و درون‌مایه، تمام عناصر داستان را انتخاب کرده و موضوع را با عناصر دیگر داستان هماهنگ می‌کند. درون‌مایه را به عنوان فکر و اندیشه حاکم بر داستان تعریف کرده‌اند که نویسنده در داستانش اعمال می‌کند، به اعتقاد میرصادقی «درون‌مایه مترادف پیام نیست. درون‌مایه هر اثر ممکن است پیام آن اثر تعبیر شود، جنبه‌ای مثبت و آموزنده دارد و درون‌مایه‌ها ممکن است از این کیفیت برخوردار باشند یا نباشند، بنابراین خطاست اگر درون‌مایه را با پیام که رسالت هر اثر تلقی می‌شود، یکی فرض کرد، به خصوص که درون‌مایه معدودی از آثار داستانی خصوصیتی ضد پیام دارد» (میرصادقی،

علاوه بر این، نباید درون مایه را به جای «موضوع» (=topicSubject) اشتباه گرفت و این دو را به جای هم به کار برد. چنین اشتباهی عدم فهم خواننده از داستان را در پی دارد و او را دچار سردرگمی می کند. درون مایه چیزی است که از «موضوع» به وجود می آید. «درون مایه در واقع برآیندی است از موضوع داستان که بر روند گسترش و تکامل داستان تأکید می کند. از این نظر، مضمون یا درونمایه را به معنای کل داستان دانسته اند یعنی فکر یا مجموعه افکاری که موضوع اساسی مورد نظر نویسنده را در داستان تحکیم می کند و داستان را به وحدت هنری سوق می دهد. معمولاً درون مایه اثری نباید از یک جمله کمتر باشد» (همان: ۱۷۴)

در اغلب اوقات می توان درون مایه هر اثری را از طریق تفسیر و تعبیر شخصیت اصلی هر داستان تشخیص داد، لیکن غالباً نویسندگان در آثار خود از بیان مستقیم درون مایه ها اجتناب می کنند و به جای آن شیوه های غیر صریح را برای تصویر و تشریح آن ها استفاده می کنند؛ برای مثال درون مایه ها را در افکار و عواطف و تخیلات شخصیت های داستان می گنجاندند و خواننده از طریق درک تفسیر این افکار و تخیلات و برآیند موضوع داستان، متوجه درون مایه داستان می شود. هر چه درون مایه داستان ظریف تر و غیر صریح تر ارائه شود تأثیر گذاری آن بر خواننده بیشتر است.

تأملی در سال های ابری نشانگر آن است که ایدئولوژی نویسنده در این کتاب، درون مایه اصلی آن را تشکیل می دهد. نویسنده با انتخاب شخصیت های داستان، از افراد عادی جامعه، شرح زندگی آنان و قرار دادن آنها در متن مبارزه علیه نظام حاکم، جریان رودی را نشان می دهد که در مسیر خود، آنچه را که سر راهش قرار می گیرد، با خود می برد و تبدیل به سیلی بنیان گن می شود. جریان مبارزه ای که از میان کارگران آغاز می شود؛ ریشه در نسل های گذشته دارد و همیشه مردم فقیر و سطح پایین جامعه را با خود همراه می کند و اینها همان شخصیت هایی هستند که در گوشه و کنار رمان، زندگی شان را می خوانیم. این درون مایه در سرتاسر رمان، خواننده را هدایت می کند و دیده می شود آدم هایی که در اوایل رمان، معرفی می شوند، سرانجام، در چه موقعیتی قرار می گیرند. این موج، همه را با خود نمی برد. آدم های مستعد مثل «شریف، آقا مرتضی، مشی رمضان، بمانعلی و ...» با این موج می روند و تا آخر می مانند و برخی از آن کناره می گیرند. چیزی که درون مایه داستان را قوت می بخشد،

عشق به میهن و ملت است. در اواخر رمان، هنگامی که شریف از زندان، برای همسرش نامه می‌نویسد، این عشق را چنین توصیف می‌کند:

«چه کسی می‌تواند ادعا کند که بیش از یک زندانی سیاسی به میهنش و به مردم وطنش عشق می‌ورزد؟ راستی چه کسی می‌تواند ادعا کند؟ آنکه با بی‌خیالی روی کاناپه راحتش چرت می‌زند؟ آنکه حتی آب این مملکت را لایق نوشیدن نمی‌داند؟ به نظر من کسی می‌تواند این آب و خاک را دوست داشته باشد و در راه سرفرازی و اعتلایش فداکاری کند، که با همه وجودش، خاک پر برکتش را عزیز بدارد و در کنار مردمش باشد و تا نفس دارد، در برابر ستمگران و مُردوران بایستد» (درویشیان، ۱۳۷۶: ۱۶۱۵)

درون‌مایه این رمان از جنبه‌های مختلف سیاسی، تاریخی و اجتماعی قابل بررسی است.

۱.۲.۲ درون‌مایه سیاسی

درویشیان با توصیف سیاست‌های حاکم، تاریخ جامعه را به تصویر می‌کشد. او علاوه بر اشاره مستقیم به حوادث سیاسی، گاهی با خلق مناظرات سیاسی بین شخصیت‌های داستان و بیان تضادهای فکری در اندیشه آنها، تأثیر زیادی در روشن‌سازی اذهان خوانندگان ایفا می‌کند.

الف. بُعد سیاسی رمان از همان ابتدا به صورت نمادین، رخ می‌نماید «شریف» از کودکی، خود را در مقابل «آل» و ناگزیر از جنگیدن با آن می‌بیند. «مادر» که نمادی از «وطن» است، با مرگ دست و پنجه نرم می‌کند. شریف باید «آل» را مغلوب کند و مادر را نجات دهد. از طرفی دایمی سلیم بر بالای بام، دعا می‌خواند و زن‌های خرافی دور زانو، هر کدام کاری می‌کنند. مثلث «مذهب، خرافات و مبارزه سیاسی» از اینجا آغاز می‌شود و تا پایان رمان، با خواننده همراه است. همچنین آدم‌هایی که در اول رمان هر کدام به نحوی می‌خواهند مادر را نجات دهند و هر کدام به عقیده خود عمل می‌کنند در طول رمان نیز آدم‌های مختلف در جامعه، نقش‌هایی شبیه به این ایفا می‌کنند.

شریف تا پلیمان در همان نقش مبارز سیاسی باقی می‌ماند، برخی مبارزین مذهبی و عده‌ای دیگر با پذیرش حرف‌های خرافی دربارهٔ سرنوشت محتوم انسان، خود را از کارهای عملی کنار می‌کشند. مادر به هر حال نجات می‌یابد، اما زندگی او با بدبختی ادامه پیدا می‌کند.

ب. در خانوادهٔ شریف، آدم‌های سیاسی چون سلیم و حامد با گرایش‌های مختلف حزبی، قد علم می‌کنند و هر یک به طرح دیدگاه‌های خود در زمینهٔ سیاست می‌پردازند.

- عمو آفت معتقد است که

«مصدق اگر همیشه با کاشانی یکی باشد، ملت نجات پیدا می‌کند. در غیر این صورت همه چیز نابود می‌شود» (همان: ۵۹۹)

- دایی حامد به بیان علت مخالفت دکتر بقایی با دکتر مصدق می‌پردازد و می‌گوید:

«این نامرد، با پول همین مردم به فرانسه رفت که درس بخواند. اما در آنجا دست به خوشگذرانی و عیاشی زد. دست خالی و مغز خالی برگشت و الکی به خودش لقب دکتر داد. در حالی که دکتر نیست. اوائل کار به مصدق چسبیده بود. به این امید که با فریب دادن او به نوایی برسد. اما مصدق با زرنگی خاص خودش او را شناخت و از خود دور کرد» (همان: ۶۸۸)

ج. در این رمان، شریف که به عنوان تماشاگر و راوی عمل می‌کند، نام افراد سیاسی، مجلات، و احزاب را از زبان سایر شخصیت‌ها بازگو می‌کند و تعاریفی درست یا غلط از زبان آنها ارائه می‌دهد. دو حزب معروفی که در اثر از آنها زیاد نام برده شده «حزب توده» و «پان ایرانیسم» است.

— **حزب توده:** درویشیان گاهی به نقل حوادث و گفتگوها پرداخته و گاهی قسمت‌هایی از روزنامه‌های طرفداران این حزب را هم در داستان نقل کرده است. دایی سلیم عضو حزب توده است و روزنامهٔ «به سوی آینده» را به خانه می‌آورد و شریف آن را برایش می‌خواند. این روزنامه با دکتر مصدق مخالف است و طبیعی است که اظهارات و اخبار آن نیز بر ضد او باشد (همان: ۵۶۹).

— جمعیت پان ایرانیسم: جمعیت پان ایرانیسم در این کتاب به عنوان حزبی ضد کارگر معرفی می‌شود، لیکن تعریفی مستقیم و کامل از حزب و گروه، کارکردها و افراد سیاسی و اعمال حقیقی شان، ارائه نمی‌شود. به عنوان مثال؛ در قسمتی از رمان وقتی پیام دکتر مصدق از رادیو پخش می‌شود و دکتر در این پیام، از مردم ایران برای ملی کردن صنعت نفت یاری می‌خواهد؛ دایی سلیم و عمو آلفت با متن پیام مخالفاند.

«بی‌بی می‌گوید، پناهش به خدا، خیلی نباید به او سخت گرفت. بگذارید کارش را بکند. این مرد کم مغزی نیست. چند سال در خارجه درس خوانده. دکتر شده. وطن پرست است با خداست.

دایی سلیم می‌گوید، وطن پرستی تنها کافی نیست. ذاتاً ضد کارگر است ...

عمو آلفت می‌گوید، آخرش مملکت را دو دستی می‌دهد دست توده‌ای‌ها» (همان: ۵۸۰)

د. کارکرد سیاسی رمان، جای خود را دارد و سیاست، محور اصلی رمان است. در این رمان به خوبی می‌بینیم: «آنان که به نوعی در جهت تحکیم و یا خدمت به رژیم شاه قرار دارند، کسانی که در جهت مخالفت و تضعیف و حتی تمسخر آن، گام می‌زنند، خوب هستند و در دل شریف جای می‌گیرند. این به نوعی گزینش سیاسی آدم‌هاست» (خندان، ۱۳۸۷: ۷۵۰)

— در فصل دوم رمان، جنگ جهانی دوم در حال رخ دادن است و نیروهای متفقین به شهرهای مرزی ایران رسیده‌اند. شهریور ماه ۱۳۲۰ نیروهای نظامی و ارتش رضاخانی در مقابل نیروهای دشمن، کاری از پیش نمی‌برد و در نتیجه فرمان ترک مقاومت به کلیه نیروهای نظامی ابلاغ می‌شود و کرمانشاه، بدون مقاومت، دلیرانه‌ای اشغال می‌شود. راوی داستان به همراه بی‌بی به دنبال دایی حامد که برای جنگ به منطقه رفته رهسپار گیلان غرب می‌شوند و آنجا راوی از دید خود، اوضاع جنگ را تشریح می‌کند

«انگلیسی‌ها از خسروی و قصر شیرین آمده‌اند تا پاتاق. از آنجا جلوتر نتوانسته‌اند بیایند. ولی از طرف گیلان

غرب تا نزدیکی‌های کوه فلاجه رسیده‌اند» (درویشیان، ۱۳۷۶: ۵۳)

و. در تیر ماه ۱۳۳۱، دکتر مصدق از شاه می خواهد وزارت کشور را به او بدهد، ولی شاه مخالفت می کند. دکتر مصدق استعفا می دهد و قوام السلطنه بار دیگر مأمور تشکیل دولت می شود.

«سرتاسر روز، حرف از استعفای دکتر مصدق است. در گاراج وضع دیگری دارد. دم دکان های ریخته گری، آهنگری، تُرناچی ها، لوازم فروش ها و دوچرخه سازها، همه و همه مشغول بحث و گفتگو هستند» (همان: ۶۵۴-۶۵۲).

قوام بعد از این که به نخست وزیری منصوب می شود پیام می دهد و می گوید:

«وای به حال کسانی که در اقدامات من اخلال کنند و در راهی که در پیش دارم مانع بتراشند یا نظم عمومی را بر هم بزنند... به عموم اخطار می کنم که دوره عصیان سپری شده و روز اطاعت از اوامر و نواهی حکومت فرارسیده است. کشتیبان را سیاستی دگر آمد» (همان: ۶۵۵-۶۵۴)

پس از موضع گیری آیت الله کاشانی و تحصن بازاریان، روز سی ام تیرماه، مردم به خیابان ها می ریزند و خواستار سرنگونی قوام می شوند.

ز. قیام ۳۰ تیرماه و کشتار مردم در خیابان های شهر کرمانشاه، از دید راوی توصیف می شود.

«در پیاده رو چند نفر تیر خورده اند و در خون می غلتند. بی بی به سوی زخمی ها می رود. صدای شلیک گلوله یک لحظه قطع نمی شود. هوشنگ خود را کشان کشان به پیاده رو می رساند. دست در خون خود می زند و بر در بسته دکانی می نویسد یا مرگ یا مصدق» (همان: ۶۶۵)

ح. نویسنده، به خوبی فضای کرمانشاه را در آستانه کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، ترسیم می کند؛ تجمع افراد، شعارها و سخنرانی های احزاب مختلف در گردهمایی های خیابانی و در نهایت حکومت مصدق در عرض چند ساعت سرنگون می شود و سرلشکر زاهدی به نخست وزیری می رسد. پس از کودتا بسیاری از اعضای فعال حزب توده که دستگیر شده بودند، اظهار ندامت می کنند و آزاد می شوند. گروه زیادی از آنان به خدمت رژیم کودتا درمی آیند و عده ای از افسران آنان نیز اعدام می شوند. دایی سلیم که عضو حزب توده است، بعد از فروپاشی اقدام به خودکشی با تریاک

می‌کند و راوی به تحلیل این اقدام می‌پردازد. دکتر مصدق نیز دستگیر می‌شود و در یک دادگاه فرمایشی به سه سال زندان محکوم می‌گردد (همان: ۷۷۳).

ط. پانزده خرداد سال ۱۳۴۲ فرا می‌رسد و راوی از زبان حسین دهقان و یک سرباز پشیمان به بازسازی آن روز می‌پردازد. نویسنده همچنین در داستان به بازتاب سیاست‌ها و وقایع حکومتی در میان مردم می‌پردازد. «غروب روز پانزدهم خرداد ۱۳۴۲ رادیو خبر می‌دهد:

در تهران زد و خورد خونینی بین عده‌ای از مردم و قوای مسلح و مأموران شهرداری رخ داده که در آن عده‌ای کشته و زخمی شده‌اند.

با پخش این خبر ناگهان اتاق گروه‌بان‌ها را سکوت مرگباری دربرمی‌گیرد» (همان: ۱۱۶۹)

ی. در ۲۱ فروردین سال ۱۳۴۴ در کاخ مرمر به سوی شاه تیراندازی می‌شود، اما به او نمی‌خورد. ضارب، سربازی به نام رضا شمس‌آبادی بود که در گارد شاهنشاهی خدمت می‌کرد و پس از آن که دو نفر از درجه داران گارد را به قتل رساند، کشته شد و شاه سالم به در برد.

ک. زندان، شکنجه‌ها، دستگیری‌ها، ساواک، اعدام و مرگ‌های دلخراش در زیر شکنجه، بخش وسیعی از داستان را به خود اختصاص داده است. نویسنده توصیف و گزارش جامعی از شکنجه‌ها و فجایعی که توسط ساواک در زندان‌های شاه انجام گرفته و مقاومت مبارزان در برابر آنان را به تصویر می‌کشد.

«چشم آبی» با یک کابل سیاه بالای سرم می‌ایستد. هر وقت خسته می‌شوم و می‌خواهم پایم

را روی زمین بگذارم با کابل به سر و صورتم می‌کوبد... از گوشه لبم خون روی سینه و دستکم می‌ریزد... مچ دست‌هایم در اثر ساییده شدن با لبه تیز دستبند مجروح شده است... با مشت به صورتم می‌کوبد. به زمین در می‌غلتیم... مچ‌هایم از پوست درآمده است و مثل دو تکه گوشت قرمز تازه برق می‌زند... چشم آبی... دوباره ورقه بازجویی را جلوم می‌گذارد.

س: با کدام گروه و دسته‌ای همکاری می‌کنی. اطلاعات تهیه شده را به کدام کشور خارجی می‌فرستی؟» (همان: ۱۲۴۷)

ل. نویسنده در این داستان به برخی دیگر از مسائل سیاسی کشور اشاره کرده است که عبارتند از

— حمایت مردم کرمانشاه از دکتر مصدق (همان: ۶۸۹)؛ توقیف زاهدی توسط دولت (همان: ۶۸۹)؛ کودتای شاه توسط سرهنگ نصیری (همان: ۷۲۶ — ۷۲۵)؛ اقدام انگلیس‌ها برای بمبارن کرمانشاه (همان: ۷۰ — ۶۸)؛ اعتصاب معلّم‌ها در تهران و دیگر شهرها (همان: ۱۱۰)؛ به راه انداختن جبهه ملی توسط دکتر مصدق (همان: ۵۶۷)؛ تظاهرات بر علیه رژیم شاه (همان: ۱۱۸۶ — ۱۱۸۲)؛ مراسم هفتم تختی (همان: ۱۱۸۵)؛ درگیری‌های انتخاباتی (همان: ۳۹۳ — ۳۹۱).

۲.۲.۲ درون مایه تاریخی

سال‌های ابری را نمی‌توان رمان تاریخی دانست، اما توجه به قسمت‌هایی از تاریخ و نقل حوادث، آن را با رمان تاریخی پیوند می‌دهد. «رمانهای تاریخی، صحنه‌های تحقّق یافته دارند و بر محیط و زمینه‌ای واقعی جریان می‌یابند» (میرصادقی، ۱۳۶۰: ۴۱۶). در سال‌های ابری جریان‌ات واقعی تاریخی از زبان کودک و نوجوانی نقل می‌شود که تنها به ارائه تصویری ناقص از تاریخ اکتفا می‌کند. در این رمان، شخصیت‌های تاریخی نقش مهمی ایفا نمی‌کنند. تنها، سایه‌ای از آنها و اعمالشان در رمان حضور دارد. از جنبه تاریخی این رمان — اگر بخواهیم بگوییم — باید اشاره کنیم به مواردی از تاریخ، که البته به طور غیرمستقیم نقل می‌شود. مثل مبارزه و شهادت «یار محمدخان» از زبان عمو آلفت (درویشیان، ۱۳۷۶: ۷۷)؛ یا تعریف قحطی زمان احمدشاه از زبان بی‌بی و عمو آلفت (همان: ۱۱۱). این نقل‌ها اگرچه واقعی است و برهه‌ای از تاریخ ایران را نشان می‌دهد، اما مستند نیست. خاطراتی است که افراد پیر از دوران قدیم نقل می‌کنند. خواننده «سال‌های ابری»، حوادث روزهای تاریخی ملی شدن نفت، سی‌ام تیر و بیست و هشت مرداد را به طور سطحی از زبان مردم عادی دنبال می‌کند و گاه به ندرت از طریق رادیو. اما ارزش کار نویسنده در نشان دادن و تثبیت دلاوری‌های مردم عادی، در آن روزهاست. و همین طور در بیان مسائلی که در کمپانی روی می‌دهد، به وضوح سلطه استعمار انگلیس را به کشور، نشان می‌دهد.

دیگر اخبار تاریخی این رمان عبارتند از: طلاق دادن فوزیه توسط شاه(همان: ۳۸۴)؛ اعتصاب کارگران(همان: ۱۷۸)؛ کشف حجاب(همان: ۱۶۳)

۳.۲.۲ درون مایه اجتماعی

بعد اجتماعی این رمان، نسبت به دو بعد دیگر گسترده‌تر و روشن‌تر است. در واقع، نویسنده با توصیف گسترده مسائل اجتماعی، بعد سیاسی رمان را تقویت می‌کند. همین افراد عادی و اشخاص مقابل آنها که زندگی اجتماعی ساده‌ای دارند، با همه باورها و اعتقاداتشان، در جریان سیاست نیز مطابق همان الگو عمل می‌کنند؛ بنابراین، فقر از هر نوع، چه مادی و چه فرهنگی در ارتباط با سیاست قرار می‌گیرد.

جنبه‌های اجتماعی این کتاب، مواردی از قبیل فقر مادی، فقر فرهنگی(اعتقاد به خرافات و عقاید عامه)، اختلاف طبقاتی و ... است.

۱.۳.۲.۲ فقر مادی

یکی از مواردی که در این کتاب با آن مواجهیم، کارکردن زنان و کودکان است. فقر موجود در خانواده، ایجاب می‌کند، زنان در خانه‌ها، همراه با کارهای روزمره، کار مزدی هم انجام دهند تا کمک خرج خانواده باشند. هرچند بیشتر زنانی که در این رمان می‌بینیم تنها نان‌آور خانه‌اند. مردها اکثراً یا بیکارند و یا درآمدشان به خرج خانه و زندگی نمی‌رسد. مادر راوی، همیشه در حال گیوه بافی یا خیاطی است. مادر بزرگش هم خیاط است. زنان عادی این رمان، هیچ کدام بیکار نیستند. به ندرت، زنی مثل سلطنت خانم پیدا می‌شود که آنقدر داشته باشد که برای بچه‌هایش معلم سر خانه بگیرد و کلفت و نوکر داشته باشد و گرنه باقی زن‌ها به درد نداری دچارند. کودکان نیز از زمانی که قدرت کارکردن دارند، به کار واداشته می‌شوند و درس نمی‌خوانند. دایی سلیم از یازده سالگی به استخدام شرکت نفت درمی‌آید. پیش از آن هم، در کوچه پس‌کوچه‌ها، کلوچه و آش عدس می‌فروخته است(همان: ۸۶). بیشتر خانواده‌هایی که شریف با آنها آشنا می‌شود، در فقر دست و پا می‌زنند و این فقر معلول عقاید و عملکرد

خود اشخاص نیز هست. برای مثال، پدر شریف مردی است زحمتکش، که از صبح تا شب کار می کند، اما یا دست خالی برمی گردد و یا اینکه دسترنج خود را به سادگی به باد می دهد. او که عمری با فقر و بدبختی و آوارگی زندگی می کند و زن و بچه اش را در فشار می گذارد، زمانی دارای خانه و زندگی بوده است، اما به دنبال زرنگی شخصی یهودی که از سادگی او و خرافه پرستی اش سوء استفاده می کند، خانه و زندگی اش را به باد می دهد. اعتقاد به جنّ و اینکه هر خانه ای جنّ دارد، دستمایه ای می شود تا این مرد یهودی، خود را به شکل و شمایل جنّ درآورد و به او دستور دهد که خانه اش را ترک کند.

موارد دیگری نیز نظیر این موارد پیش می آید که پدر شریف، حق خود را خیلی ساده، واگذار می کند و هیچ گاه حاضر نیست به جدال بر سر مال، پردازد. عمو آلفت نیز دارای چنین خصوصیتی است و حتی خود شریف. البته علت فقر را در دستگاه حاکم نیز می توان یافت. سیاست های غلط دولت که به پولدارتر شدن پولدارها و فقر بیشتر فقرا می انجامد، به طور گسترده بررسی نشده است، اما در پشت پرده، معلوم است که چیزهایی وجود دارد. از جمله خانواده های فقیری که در رمان می بینیم، خانواده سه نفره ای است که پدر در نمک کوبی کار می کند و خرج زن و پسرش را درمی آورد. این مرد که یک عمر، کارش با نمک سنگ بوده است، همه اعضای بدنش، شور است، مثل اینکه در عمق جاننش نفوذ کرده است. او در اثر بیماری می میرد. پس از یک عمر کار و تلاش، نه سرمایه ای دارد نه سابقه ای. از آن به بعد، زنش باید به جای او کار کند. *مطالعات فرهنگی*

۲۰۳۰۲۰۲ فقر فرهنگی

یکی از علل بدبختی شخصیت های این رمان، باورهای عامیانه است. زندگی غمبار خاله چشمه، معلول یکی از این باورهاست. شوهر دادن زیباترین دختر ده، به چشمه ای که در حال خشکیدن است، ابلهانه به نظر می رسد، اما در فرهنگ قشر روستایی که در فقر فرهنگی و مادی به سر می برند، تنها کاری است که می تواند، آنها را نجات

دهد. اما عملاً چنین نمی‌شود. چشمه می‌خشکد. مردم پراکنده می‌شوند و زن فدا شده نیز، به عنوان زنی بیوه، برای همیشه مجرد می‌ماند.

در چنین جامعه‌ای اعتقاد به خرافات (همان: ۲۷۱ و ۱۸) و اعتقاد به جنّ و پری و موجودات ناپیدا به قدری در ذهن مردم رسوخ کرده که برخی هر چیزی را در مورد آنان باور می‌کنند. مردی به نام «اوسا نجف» ادعا می‌کند که در خانه‌اش جنّ نگه می‌دارد و همه باور می‌کنند حال آنکه: «یک زن تازه گرفته و برای ردّ گم کردن به زن قدیمی‌اش گفته: این جنّ است و با هزار زحمت گرفته‌ام تا در کارهای خانه به تو کمک کند» (همان: ۳۶۷)

۲.۳.۲.۲ اختلاف طبقاتی

نشان دادن اختلاف طبقاتی از موارد دیگری است که در محتوای این اثر، جلب توجه می‌کند. راوی داستان در جامعه، آدم‌های جور و اجوری می‌بیند که زندگی همه، یک‌جور نیست. یکی از خانواده‌هایی که از آنها زیاد نام برده می‌شود، خانواده «میرزا پولاد»، شوهر خواهر عمو آفت است. شریف، زندگی آنها را با خودش مقایسه می‌کند. بچه‌های آنها را می‌بیند که با وجود آرامش و آسایش مالی، درس نمی‌خوانند و امثال شریف، باید کار کنند و خرج مدرسه را درآورند (همان: ۱۴۹)

علی‌اشرف جامعه‌ای را نشان می‌دهد، که عدّه بیشتری از آن، کار می‌کنند تا عدّه کمتری، راحت زندگی کنند. در موارد کمی در این رمان از آدم‌های پولدار هم، صحبت می‌شود. اینها کسانی هستند که یا مال دیگران را خورده‌اند، یا از روی شانس و اقبال، به پول رسیده‌اند و یا کلکی در کارشان بوده است. کسانی که از راه کلاهبرداری و دسترنج دیگران پولدار شده‌اند، بیشترین حجم این افراد را تشکیل می‌دهند، ارباب‌ها، کارفرماها، کسانی که به نوعی با حکومت همکاری دارند؛ مثل وکلای مجلس، که آنها هم از این نوع‌اند.

نتیجه‌گیری

آنچه در این داستان مورد توجه است، محتوا و زمینه‌های معنایی اثر است. تکیه اصلی نویسنده در این اثر به روایت ساده و بی‌پیرایه از مضمون است. او فقر را با زبانی ساده و گاه کودکانه روایت می‌کند و از دردها و رنج‌های مردمی فرودست حرف می‌زند که همه آنها - از پدر و مادر و کودک - در شرایطی اسفبار دست و پا می‌زنند. شخصیت‌های اصلی این داستان، روستانشینان، مردمان عامی و ساده، کارگران و حلبی‌نشینان هستند و مضامینی چون فقر، جهل و بیکاری و عوارض فاجعه‌بار آن از مضامین غالب است.

این رمان از سویی تصویرگر تار و پود ظریف روح انسانی و نمایشگر رابطه آنها با هم و همچنین تصویرگر اختلاف‌ها، انتظارات و آرمان‌ها، امیدها و رؤیاهای غم و شادی‌ها و رنج و محرومیت‌های مردم جامعه است و از سوی دیگر از حیث اشتغال بر واقعیت‌های سیاسی، اجتماعی و تاریخی حساس کشور و پرداختن به زوایای زندگی حقیقی و توجه به مسائل انسانی و انتقاد از نابهنجاری‌هایی که در صورت عدم توجه می‌تواند منجر به عواقب جبران‌ناپذیر و مخرب گردد رمانی قابل توجه است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

فصلنامه تخصصی زبان و ادبیات فارسی

منابع

- ایران‌زاده، نعمت‌الله، طاهره سپه‌وند (۱۳۸۷) «بررسی سبکی رمان سال‌های ابری اثر علی‌اشرف درویشیان». پژوهشنامه ادب حماسی (پژوهشنامه فرهنگ و ادب)، شماره ۶، صص ۷۷-۵۱.
- درویشیان، علی‌اشرف (۱۳۷۶) سال‌های ابری. تهران، نشر چشمه.
- دستغیب، عبدالعلی (۱۳۷۵) «نقد کتاب سال‌های ابری». نشریه چیستا ۱۳۳-۱۳۲، صص ۲۷۲-۲۶۲.
- خالق‌پناه، کمال، جمیل ناصری (۱۳۹۶) «بازسازی تاریخی و سبک شخصیت‌پردازی در رمان سال‌های ابری، قرائتی لوکاچی»، جامعه‌شناسی هنر و ادبیات، دوره نهم، شماره ۱، صص ۱۵۸-۱۳۳.
- خلیلی جهان‌تیغ، مریم، مکّیه عثمانی (۱۳۹۱) «نقد جامعه‌شناختی رمان سال‌های ابری از علی‌اشرف درویشیان»، پژوهشنامه ادبیات داستانی، سال اول، ش ۱، صص ۱۳۲-۱۱۳.
- خندان، رضا (۱۳۸۷) «گذر از هزار توی واقعیت‌ها». نشریه چیستا، شماره ۱۵۹-۱۵۸، صص ۷۵۲-۷۴۸.
- سالاری، قاسم، زهرا سیدیزدی و شکریه یوسفی‌نیا (۱۳۹۳) «نقد بوم‌گرایانه داستان‌های علی‌اشرف درویشیان»، مطالعات داستانی، سال سوم، شماره ۱، صص ۱۳۵-۱۱۱.
- عطفی، علی‌اکبر، طاهره سپه‌وند (۱۳۷۸) «بررسی عناصر داستانی در رمان سال‌های ابری»، متن پژوهی ادبی، شماره ۳۷، صص ۱۰۶-۸۲.
- علی‌اکبری، نسرین و طاهره کوچکیان (۱۳۸۶) «سال‌های ابری در نگاهی نو» (اتو بیوگرافی - رمان). مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد، شماره ۱۵۹، صص ۷۵۲-۷۴۸.
- علی‌اکبری، نسرین، عبدالحسین شهبازی و مسعود باوان‌پوری (۱۳۹۳) «بررسی ادبیات بومی در رمان سال‌های ابری علی‌اشرف درویشیان» مطالعات داستانی، سال سوم، شماره ۱، صص ۷۱-۵۴.

کازرونی، جعفر (۱۳۷۷) آثار درویشیان در بوته نقد. تهران، انتشارت ندای فرهنگ.

کوچکیان، طاهره و دکتر خاور قربانی (۱۳۸۹) «بازتاب اجتماع و رئالیسم سوسیالیستی در سال‌های

ابری». نشریه زبان و ادب فارسی، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز، سال

۵۳، صص ۱۰۵-۸۵.

مشایخی، حمیدرضا، مریم پارسا (۱۳۹۴) «بررسی تطبیقی پوپولیسم در چند داستان کوتاه منتخب

از علی اشرف درویشیان و نجیب محفوظ»، ادبیات تطبیقی، شماره ۱۲، صص ۳۱۴-۲۹۱.

میر صادقی، جمال. (۱۳۶۰) قصه و داستان کوتاه و رمان. تهران، نشر آگاه، چاپ اول.

میر صادقی، جمال (۱۳۸۰) عناصر داستانی. تهران، انتشارات نیلوفر، چاپ چهارم.

میر صادقی، جمال (۱۳۸۸) واژه‌نامه هنر داستان‌نویسی. تهران، انتشارات مهنار، چاپ دوم.

میرعابدینی، حسن (۱۳۷۷) صد سال داستان‌نویسی در ایران. ج ۱، تهران، نشر چشمه.

یونسی، ابراهیم (۱۳۴۱) هنر داستان‌نویسی. تهران، امیر کبیر، چاپ سوم.

فصلنامه تخصصی زبان و ادبیات فارسی

Content Analysis of Cloudy Years Novel

Maryam Mohammadzadeh¹

Jamileh Khaknejad²

Abstract

Due to this fact that content analysis is the process of evaluating the literary works from two perspectives of theme and topic; in this study, we analyzed the content of the “Cloudy Years” novel in order to introduce Iranian fictional literature, that its numerous dimensions are still unclear. Findings show that the socialism and belief in social commitment as the primary function of art and literature have led Ali Ashraf Darvishian -contemporary popular and committed author- to follow them in most of his works in order to consider the meaning related contents and contexts in his stories that. The main theme of the cloud years is political struggle. In terms of content, politics is the main focus of the novel. The names of politicians, magazines and parties are told in the language of personalities. World War II is taking place. Allied forces have entered Iran. Dr. Mossadegh resigns. People are calling for the overthrow of consistency. Divorce of Fauzia by the Shah, Workers' strike, The discovery of hijab ... is one of the historical news of this novel. Meanwhile, the social dimension, which is broader than the other two dimensions.

Keywords: Fiction, Content analysis, Cloudy years, Ali Ashraf Darvishian

¹ . Department of perian language and literature , Ahar Branch Islamic Azad University, Ahar ,Iran.// ay_maryam@yahoo.com

² . Graduated from , Ahar Branch ,Islamic Azad University. Ahar ,Iran.// m_mohammadzadeh@iau-ahar.ac.ir